

BOLALARNING TIPIK VA ATIPIK RIVOJLANISHIGA MISOLLAR VA RIVOJLANISHDAGI NUQSONLARNING TURLARI

Mamajonova Tillaxon Sobirovna

Andijon viloyati Ulug‘nor tumani

*24-umumiy urta ta’lim maktabining
amaliyotchi psixologi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada bolalarning tipik va atipik rivojlanishiga misollar va ularga ta’sir qiluvchi omillar hamda nuqsonlar turlari hamda ularga qanday yordam berish mumkinligi haqida so‘z yuritiladi.

Kalit so‘zlar: Bola, tipik, atipik, autizm, nuqson, psixologiya.

Bu dunyo faqatgina ruhan va jismonan sog‘lom insonlardan iborat emasligi hech kimga sir emas. Xo‘sh, nuqsonli insonlar bilan qanday muomala qilish kerak? bu savolga javob berishdan avval rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalar qanday bo‘lishi ularni turlari haqida ma’lumotga ega bo‘lishimiz juda muhimdir. **Bolalarning tipik va atipik rivojlanishi.**

Bolalar rivojlanishi biologik, psixologik va ijtimoiy omillar ta’sirida shakllanadi. Umuman olganda, rivojlanish **tipik (normal)** va **atipik (chetga chiqadigan, rivojlanish buzilishlari bilan bog‘liq)** bo‘lishi mumkin.

1. Tipik rivojlanish

Tipik rivojlanish deganda bolaning yoshiga mos holda jismoniy, psixologik va kognitiv jihatdan rivojlanishi tushuniladi. Ushbu rivojlanish me’yorlari ilmiy tadqiqotlar asosida aniqlangan bo‘lib, ularni kuzatish bolaning sog‘lom o‘sayotganini bilish uchun muhimdir.

Tipik rivojlanish bosqichlari (J. Piajega ko‘ra)

1. **Sensormotor bosqich (0-2 yosh)**
 - Reflekslar va harakatlar orqali dunyoni idrok qilish.
 - Ob’ektning doimiyligini tushunish (biror narsa ko‘zdan yo‘qolsa ham mavjudligini anglash).
2. **Preoperatsion bosqich (2-7 yosh)**
 - Nutqning rivojlanishi, ramziy o‘yinlar.
 - Egosentrizm (boshqalar nuqtai nazarini tushunishda qiyinchilik).
3. **Konkret operatsion bosqich (7-11 yosh)**
 - Mantiqiy fikrlash rivojlanadi, lekin faqat konkret tushunchalar asosida.
 - Klassifikatsiya va tartiblash qobiliyatlari ortadi.
4. **Formal operatsion bosqich (11 yosh va undan yuqori)**
 - Abstrakt va nazariy fikrlash shakllanadi.

- Muammolarni oldindan ko‘ra olish qobiliyati ortadi.

Atipik rivojlanish

Atipik rivojlanish deganda bolaning yoshiga mos bo‘lmagan yoki rivojlanishdagi normadan chetga chiqish bilan bog‘liq holatlar tushuniladi. Bu buzilishlar nevrologik, genetik yoki atrof-muhit omillari ta’sirida yuzaga kelishi mumkin. **Atipik rivojlanish turlari**

1. Nevrologik va kognitiv rivojlanish buzilishlari

• **Intellectual rivojlanish buzilishi (ID – Intellectual Disability)**

- IQ darajasi past bo‘lib, kundalik hayot ko‘nikmalarini o‘rganishda qiyinchilik bo‘ladi.

- O‘rganish sur’ati sekinlashgan bo‘lishi mumkin.

• **O‘rganish qiyinchiliklari (Dizleksiya, Disgrafiya, Diskalkuliya)**

- **Dizleksiya** – o‘qish va tushunishdagi muammolar.
- **Disgrafiya** – yozish va harflarni tanishdagi qiyinchiliklar.
- **Diskalkuliya** – matematik amallarni tushunishdagi qiyinchilik.

2. Autizm spektr buzilishi (ASB)

- Ijtimoiy muloqot va nutq rivojlanishida muammolar.
- Takrorlanuvchi harakatlar va cheklangan qiziqishlar.
- Sensor sezgirlikning ortishi yoki kamayishi.

3. Diqqat yetishmovchiligi va giperaktivlik buzilishi (DYGB – ADHD)

- E’tiborning tarqoq bo‘lishi, impulsiv xatti-harakatlar.
- Giperaktivlik va sabrsizlik.
- Akademik va ijtimoiy muammolar.

4. Nutq va til rivojlanish buzilishlari

- **Dizartriya** – nutq mushaklarining sustligi tufayli tovushlarni aniq talaffuz qila olmaslik.

- **Afoniy (mutelik)** – ovoz chiqarishda jiddiy muammolar.

- **Til rivojlanishining kechikishi** – yoshiga mos nutq qobiliyatining shakllanmasligi.

5. Sensor rivojlanish buzilishlari

- **Ko‘rish va eshitish qobiliyatining cheklanganligi** – bolaning atrof-muhitni idrok qilishida qiyinchilik tug‘diradi.

- **Sensor integratsiya buzilishlari** – sensor ma’lumotlarni qayta ishlashdagi qiyinchiliklar.

Tipik va atipik rivojlanishni farqlash

O'zgarish sohasi	Tipik rivojlanish	Atipik rivojlanish
Nutq	Yoshiga mos, asta-sekin boyib boradi	Nutq kechikishi, noto'g'ri talaffuz, nutqning yo'qligi
Harakat	Bosqichma-bosqich rivojlanadi (emaklash, yurish)	Motor koordinatsiya buzilishi, muvozanatni ushlashda muammo
Ijtimoiy muloqot	Ko'z bilan aloqa, hissiy ifodalar	Ko'z bilan aloqa qilmaslik, ijtimoiy muhitga moslasha olmaslik
O'rganish qobiliyati	Odatda tengdoshlari bilan bir xil darajada	Akademik qiyinchiliklar, o'rganish jarayonidagi sustlik
E'tibor	Yoshi kattalashgan sari yaxshilanadi	Diqqatning doimiy tarqoq bo'lishi, giperaktivlik

4. Atipik rivojlanishda yordam berish usullari

Atipik rivojlanish aniqlangan bolalar uchun maxsus ta'lim va reabilitatsiya dasturlari qo'llaniladi.

Erta intervensiya (erta aralashuv)

- Logoped, defektolog va psixolog yordamida individual yondashuv.
- Sensor terapiya, ABA terapiya kabi maxsus metodlar.

Inkluziv ta'lim

- O'quv jarayonini moslashtirish (vizual materiallar, oddiy til ishlatish).
- Individual ta'lim rejalari (ITR) asosida yondashuv.

Ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish

- Tengdoshlari bilan o'zaro muloqotni mustahkamlash.
- Guruh terapiyalar va ijtimoiy o'yinlar.

Sensor va motor terapiyasi

- Jismoniy mashqlar va muvozanatni yaxshilovchi terapiya.
- Sensor muhitga moslashtirish (yorug'lik, ovoz va teginish bo'yicha moslashtirilgan o'quv xonalari).

• **Tipik rivojlanish** bolalarda yoshiga mos o'sish va rivojlanish jarayonini ifodalaydi.

• **Atipik rivojlanish** esa normadan chetga chiqadigan holat bo'lib, turli psixologik, nevrologik yoki jismoniy cheklovlar bilan bog'liq bo'lishi mumkin.

• Erta aniqlash va to'g'ri yondashuvlar yordamida atipik rivojlanishdagi bolalarga ta'lim va ijtimoiy hayotga moslashishga ko'maklashish mumkin.

Bolalarda rivojlanish buzilishlari: Daun sindromi, Autistik spektr buzilishi, Diqqat yetishmovchiligi va giperaktivlik sindromi, harakatlardagi nomuvofiqlik va rivojlanishning kechikishi.

Bolalarning rivojlanishi bir necha sohalarni o‘z ichiga oladi: jismoniy, nutqiy, ijtimoiy-emotsional va kognitiv. Ayrim bolalarda ushbu jarayonlarda buzilishlar kuzatilishi mumkin.

Nuqsonli bolalarga yordam berish uchun bir nechta samarali maslahatlar mavjud. Ularning rivojlanishi va farovonligi uchun maxsus e’tibor va qo‘llab-quvvatlash zarur. Quyidagi maslahatlar yordam berishi mumkin:

1. Yaxshi aloqa o‘rnatish:

○ Bolaning ehtiyojlarini tushunishga harakat qiling. Boshqa bolalar kabi, nuqsonli bolalar ham o‘z his-tuyg‘ularini ifoda etishda yordamga muhtoj bo‘lishi mumkin. Ular bilan sabr-toqat ila muloqot qiling va ularni tinglashga harakat qiling.

2. Erkin va xavfsiz muhit yaratish:

○ Nuqsonli bolalar uchun xavfsiz, qulay va ilhomlantiruvchi muhitni yaratish juda muhim. Uyda yoki maktabda, ular o‘zlarini qadrli va xavfsiz his qilishlari kerak.

3. O‘qituvchi yoki tarbiyachilar bilan yaqin hamkorlik:

○ Agar bola maktabga borayotgan bo‘lsa, o‘qituvchi yoki terapevtlar bilan yaqin aloqada bo‘lish juda muhim. Ular bolaga moslashish, o‘qish va boshqa faoliyatlarda yordam berish uchun zarur bilimga ega bo‘lishadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

- 1 Nurkeldiyeva D, Hamidova M —Rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalar diagnostikasi. Toshkent.: 2015-yil.
2. Психолого-педагогическая диагностика. Под.ред.Савченко И.Ю. М.: Academia, 2005 г.
- 3 Жизнь в ауте. Журнал «Вокруг Света», Октябрь 2008 <http://www.autisminfo.ru/>